

УДК 159.9.07

DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).13](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).13)

Титаренко Т. М.,

доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
головний науковий співробітник,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
E-mail: tytarenkotm@gmail.com
ORCID: 0000 0001 8522 0894

ЛАНДШАФТИ ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УНАСЛІДОК ТРАВМАТИЧНОГО ВОЄННОГО ДОСВІДУ

Ландшафт особистісних трансформацій визначено як територію життя особистості, що має особливу динаміку, структурно-функціональні характеристики, смислове наповнення. Крім специфікації поняття «ландшафт особистісних трансформацій» завдання полягало у визначенні типів ландшафтів комбатантів після повернення з фронту. Вибірка складалася з 91 комбатанта – курсантів вищого навчального закладу та добровольців. Використовувався метод письмового нарративу за запропонованою схемою, бесіда та сфокусоване індивідуальне інтерв'ю. Згідно з результатами дослідження, тематика посттравматичних нарративів учасників бойових дій включала травми, пов'язані з воєнними діями (41,9%); сімейні зради (24,7%); пережиті в мирний час втрати (23,5%); інші складні життєві ситуації (9,9%).

Розроблено критерії визначення типу ландшафту: осмисленість минулого, оцінка теперішнього, бачення майбутнього, ціннісна домінанта. Як інтегральний показник ландшафту розглянуто ціннісно-смислову конфігурацію життя особистості. Виявлено такі типи ландшафтів: а) екзистенційний (відрізняється неготовністю переосмислювати травматичне минуле, нездатністю адекватно оцінювати теперішнє, неможливістю конструювати майбутнє, домінантою виживання); б) сімейний (відрізняється добрим осмисленням минулого, адекватною оцінкою теперішнього, розгорнутим конструюванням майбутнього, домінантою значущих стосунків); в) служіння (відрізняється від сімейного насамперед за критерієм домінантної цінності – бути корисним державі, боротьбі з агресором, армії); г) самореалізації (відрізняється головною цінністю саморозвитку); д) прагматичний (відрізняється головною цінністю кар'єрного просування).

Серед найбільш поширених ландшафтів виявилися екзистенційний і сімейний (по 25,0%); далі йдуть ландшафти служіння і самореалізації (по 17,3%); найменше траплявся прагматичний (13,6%). Підтверджено гіпотезу, згідно з якою безпосередня участь військовослужбовців у бойових діях може правити за тригер зміни особистісного ландшафту.

Ключові слова: ландшафт особистісних трансформацій, військовий досвід, посттравматичний нарратив, ціннісно-сміслова конфігурація життя, тематика нарративів, критерії ландшафту, типи ландшафтів.

Вступ

Постановка проблеми. Серед важливих для науки й практики завдань, що потребують невідкладного розв'язання, слід назвати апробація способів організації ефективного соціально-психологічного супроводу людей, що отримали травматичний військовий досвід. Пошук передбачає, крім різних форм комплексної соціальної підтримки та психологічної допомоги, різноманітних реабілітаційних впливів, ще й урахування динаміки самої особистості, що пережила травму, її внутрішніх ресурсів, готовності до змін. Аспект особистісних трансформацій, які відбуваються внаслідок отримання травматичного досвіду, пошуку нових шляхів самореалізації, ціннісної переорієнтації залишається поки що не досить вивченим.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особистісних змін, що відбуваються після отримання травматичного досвіду, зазвичай концентрується навколо посттравматичних стресових розладів та їхнього впливу на подальше життя людини (Belrose, Duffaud, Dutheil, Trichereau & Trousselard, 2019; Crone & Sarkar, 2020; Waysman, Schwarzwald & Solomon, 2005).

Увага приділяється також психологічним засобам та інструментам, що допомагають подолати ПТСР. Проведений метааналіз ефективності різного роду тренінгів для онкохворих, у якому було проаналізовано 1195 учасників, показав, що процеси особистісних трансформацій під впливом тренінгових впливів відбуваються насперекорд у міжособистісних стосунках, рівні відкритості щодо власного майбутнього, духовності, усвідомленості, оцінці життя (Shiyko, Hallinan & Naito, 2017).

Чимало досліджень концентрується навколо наслідків суто військової травми. Так, ізраїльські психологи фіксують помірний вплив життєстійкості на довготривалі позитивні і негативні зміни життя військово-

полонених та ветеранів війни після набуття ними травматичного досвіду (Waysman, Schwarzwald & Solomon, 2005).

Французькі вчені досліджують зміни професійного життя солдатів після участі у воєнних діях. За їхніми даними, відновлення і повернення в професію є особливо складним для солдатів, які потерпають через хронічний ПТСР та переживають моральні конфлікти. Успішна реінтеграція пов'язана з можливістю відновлення зв'язку з власними особистісними ресурсами, серед яких підкреслюють значення рівня особистості, оптимізму, самооцінки, мудрості та сміливості, що забезпечують конструктивні зміни (Belrose, Duffaud, Dutheil, Trichereau & Trousselard, 2019; Pietrzak, Feder, Singh, Schechter, Bromet & Katz et al., 2014). У нашому контексті саме такі зміни в житті особистості і є показниками ландшафту особистісних трансформацій.

Серед великої кількості зорієнтованих на кількісну методологію досліджень трапляються й окремі праці, у яких використано такий якісний метод, як наративний аналіз. D. Carless, наприклад, використовує діалогічний наративний підхід до аналізу наслідків особистісних змін учасників реабілітаційного навчально-тренувального курсу для військовослужбовців, які зазнали фізичних і/або психологічних травм (Carless, 2014).

Що стосується терміна «ландшафт», то у військовій психології його традиційно використовують як характеристику поля битви, показуючи вплив війни на довкілля та взаємозв'язок між ландшафтами і проведенням конкретних бойових операцій (Woodward, 2014).

Історичні дослідження, інтегровані із соціально-психологічними, присвячуються ландшафту травми, впливу пережитих людством протягом останніх двох століть війн на історико-культурний процес. Так, у нещодавно випущеній N. Hunt монографії, зміст якої виходить далеко за межі клінічної концепції посттравматичного стресового розладу, проаналізовано те, як переживають і зберігають у пам'яті війну різні покоління в різні епохи (Hunt, 2020).

Зацікавлює праця R. Hartley, який брав участь у роботі Організації Об'єднаних Націй та організації «Лікарі за людські права» (США). Автор досліджує травми в постконфліктному ландшафті і проводить розслідування наслідків війн у Руанді та колишній Югославії протягом 1990-х років. Він показує, що після завершення періоду активного міжгрупового насильства під впливом ідеології змінюється й соціальний ландшафт, який може сприяти підкресленню соціально-етнічних відмінностей між групами. Порівняльний підхід дає змогу показати взаємозв'язки між соціокультурною травмою, місцями злочинів і соціально-політичною поляризацією. Такі ландшафти, де відбувалися

масові вбивства в колишній Югославії та Руанді, ілюструють значущість місця в соціальному середовищі, яке залишається вразливим для спалахів насильства (Hartley, 2012).

Нерозв'язані раніше проблеми. Водночас суто психологічні аспекти зміни життя людини, її власних способів осмислення травматичного досвіду, її оновлених життєвих перспектив залишаються на периферії уваги науковців. Недостатньо також досліджень, які зосереджувалися б на типових реконструкціях звичного способу життєконструювання кадрових військовослужбовців і добровольців, їхніх нових особистісних пріоритетів, які стають наслідком активної участі людини у воєнних діях.

Мета статті – специфікувати поняття «ландшафт особистісних трансформацій» та визначити типи ландшафтів учасників бойових дій після повернення з фронту.

Методологія дослідження

Шлях життя особистості не є одноманітним, однорідним. Використовуючи біографічний метод, можна побачити, що життєві історії людей, як печворк, складаються з різноманітних, різнобарвних «кляптиків» життєвої території, деякі з яких зовсім не схожі, а деякі подібні один до одного. Така мозаїка ландшафтів у кожній особистості має свої особливості, свої ритми, поступово складаючись у відповідну цілісність.

Наші багаторічні дослідження кризових життєвих ситуацій, травматичного і посттравматичного досвіду, способів самооновлення свідчать, що під час руху особистості власним життєвим шляхом людина час від часу потрапляє на різні території, долає різні ландшафти, які істотно відрізняються «навколишнім пейзажем», тобто смисловим наповненням, пріоритетним напрямом руху, стратегіями поведінки та планування майбутнього.

Тому за актуальну вважаємо потребу ввести до тезаврусу психологічних понять новий термін «ландшафт життєконструювання», або «ландшафт особистісних трансформацій». Цей термін, на відміну від традиційного терміна «життєвий шлях», має більш локальний масштаб, не зазіхаючи на охоплення цілісної історії життя людини.

Ландшафт особистісних трансформацій можна визначити як територію життя, яка розбудовується особистістю відповідно до певної ціннісно-смислової конфігурації. Відносна усталеність, тимчасова структурна і векторна стабільність того чи того ландшафту забезпечуються рівнем осмислення набутого за певний період життя досвіду, актуальними ціннісними пріоритетами особистості, способами додання кризових ситуацій, стратегічними життєвими виборами, горизонтом перспектив.

Однією з ключових особливостей ландшафту є тривалість перебування особистості на даній території життя. Адже життєвий шлях триває стільки, скільки живе та усвідомлює себе особистість, тоді як кількість ландшафтів, їхня своєрідність у різні вікові періоди, на різних етапах життєпобудови в усіх різна. Ландшафти змінюються тоді, коли людина опиняється в скрутній, кризовій життєвій ситуації, переживає травматичну подію.

Екстремальні умови стимулюють людину до переосмислення набутого досвіду, пошуку нових смислових пріоритетів, апробації інших практик, розгляду інакших життєвих перспектив. Відповідно, безпосередня участь військовослужбовців у бойових діях, за нашими припущеннями, може ставати тригером зміни особистісного ландшафту.

Для перевірки гіпотези і визначення поширеності певних типів ландшафтів було проведено емпіричне дослідження. Вибірка складалася з 91 учасника бойових дій, що повернувся з фронту. Більшість їх на сьогодні є слухачами одного з військових навчальних закладів м. Києва, решта – це добровольці, які повернулися з АТО та проходили психологічну реабілітацію.

З усіма учасниками дослідження було проведено бесіду, під час якої йшлося про травматичний досвід та його віддалені наслідки; про способи його усвідомлення; про значущість життєвих історій, які допомагають структурувати пережите, інтегрувати болісні переживання і побачити вплив таких розповідей на майбутню життєпобудову.

Далі було використано якісний метод письмового наративу. Учасникам дослідження запропонували написати історії, спираючись на дану їм схему посттравматичного наративу, яка включала такі пункти:

1. Що з пережитого було для Вас найбільш травматичним?
2. Як змінилося Ваше життя після пережитих травматичних подій (стосунки, цінності, види активності)?
3. Яким чином Ви долали і долаєте негативні наслідки травматичного досвіду?
4. Чия підтримка найбільше допомагала Вам повернутися до мирного життя (рідні, друзі, побратими тощо)?
5. Як вплинуло пережите на Ваше бачення власного майбутнього?

Подальша структурована інтерпретація отриманих результатів відбувалася після проведення групового обговорення кожного з аспектів пережитого. До окремої групи випробуваних було застосовано також метод сфокусованого індивідуального інтерв'ю, що передбачав безпосередній контакт людини, яка постраждала, і фахівця-психолога з усталеним фокусом на складнощах осмислення травматичної життєвої ситуації.

Результати і дискусія

Під час аналізу результатів 10 авторських текстів було вилучено із загальної вибірки, оскільки їхні автори не написали історій про наслідки травмування, а лише наполягали на тому, що завжди все долають самі і тому не бачать сенсу в тому, щоб ділитися з кимось своїми переживаннями. Деякі з них говорили про власний «дуже сильний морально-психологічний стан», про «силу духу», про «наявність мети в житті, яка допомагає долати будь-які негаразди», не розкриваючи, проте, цієї мети. Інші писали, що травматичні події були, але їхні наслідки вже «давно витіснено з власних думок». Дехто категорично заявляв, що ніяких травм у житті ніколи не було, а невеликі проблеми хоч і траплялися, але не залишали жодного сліду. Один офіцер написав художній твір про молодого сотника, який удаło командував козаками. Ще один у жартівливій формі описав свій ранній дитячий страх, пов'язаний із собакою.

Імовірно, ці люди тим чи іншим чином маскували, витісняли із свідомості свій невідфлексований, недостатньо засвоєний травматичний досвід. Можливо, на момент дослідження певна частина їх ще перебувала в гострому травматичному стані, що не давало змоги поміркувати над наслідками пережитого.

Перший непередбачуваний результат полягав у тому, що пов'язані з війною складні ситуації описало як травматичні менш як половина випробуваних – лише 34 особи (41,9%). Автори цих наративів, говорячи про найбільш травматичну подію, найчастіше називали загибель побратимів, власне поранення, масовані обстріли з боку РФ, особливо у 2014 році. Писали також про травмування внаслідок спостереження загибелі цивільних, насамперед дітей; про власні службові рішення, які інколи ставили під загрозу життя підлеглих; про важкість повідомляти сім'ям загиблих про смерть рідної людини; про зраду товаришів, особливо під час анексії Криму; про вкрай болюче розпізнавання трупів і транспортування загиблих.

На другому місці за частотою опинилися наративи, у яких увага концентрувалася навколо сімейних травм. До цієї групи переважно ввійшли тексти про розлучення, яке відбувалося під час перебування в зоні бойових дій або відразу після повернення. Ішлося й про зраду коханої людини; про болісний розрив значущих стосунків, які не витримали випробування розлукою; про самотність після невдалого шлюбу. Особливо драматичні історії були пов'язані з неможливістю батька бачитися з дітьми після розставання. Присвячених цій проблематиці наративів було 20 (24,7%).

На третє місце потрапили тексти про пережиті ще до війни тяжкі втрати. Мова йшла про травматичний досвід, пов'язаний зі смертю батька, матері, інших членів сім'ї, а також переживання через їхні тяжкі хвороби, інвалідність тощо. Таких текстів у вибірці було 19 (23,5 %).

Окремо було виділено групу наративів, присвячених іншим травмам. Найчастіше називали травми, пов'язані з необхідністю адаптуватися до жорстких умов на новому місці служби, до несподіваних переведень в іншу частину, до режиму у воєнному виші або до неадекватних вимог командира. Також було два наративи про травматичний досвід, отриманий унаслідок ДТП. Загальна кількість цих описів склала вісім (9,9%).

У деяких наративах описувалися кілька пережитих травм, що мали відношення до різних життєвих контекстів. У такому разі перевагу в аналізі надавали найбільш детально охарактеризованій травмі та її наслідкам для подальшого життя людини.

Наступний етап був пов'язаний із змістовим аналізом особистісних трансформацій, що вже відбувалися або людина їх детально планувала. Головна увага приділялася побудові життя після пережитої травми, тобто саме ландшафту особистісних трансформацій.

Серед критеріїв, за якими визначився тип ландшафту, слід назвати (1) осмислення минулого, що передбачало визначення ступеня осмислення травматичного досвіду; (2) оцінку теперішнього, що складалася з життєвих контекстів, яким присвячено автонаратив; (3) бачення майбутнього, що визначалося за допомогою аналізу намічених життєвих перспектив, та (4) найважливішу цінність, яка домінує в житті людини після повернення з фронту. Відповідно до цих критеріїв складається інтегральний показник ландшафту, а саме ціннісно-сміслова конфігурація життя особистості після пережитого (табл. 1).

Таблиця 1

Ландшафти життєпобудови після пережитих травм

Критерій Типи ландшафтів	осмислення минулого	оцінка теперішнього	бачення майбутнього	ціннісна домінанта	Частота у %
екзистенційний	Погане	Немає	Немає	виживання	25,9
Сімейний	Добре	Позитивна	Реалістичне	стосунки	25,9
Служіння	Добре	Позитивна	Реалістичне	бути кори- сним	17,3
самореалізації	Добре	Позитивна	Ідеалізоване	розвиток	17,3
прагматичний	Середнє	Нейтральне	Реалістичне	кар'єра, гроші	13,6

Було проаналізовано ті життєві контексти, які описував кожний випробуваний, говорячи про пережиті травми та їхні наслідки. Якщо від початку до кінця тексту йшлося про єдиний – травматичний – контекст, а саме про умови переживання травми, ситуації, які до неї призвели, про складні емоційні стани, у які людина занурилася після пережитого, а всі інші нетравматичні контексти, стимульовані запропонованою схемою автонаративу, ігнорувалися, можна було зробити висновок про екзистенційний ландшафт життєконструювання. Горизонти подій жодним чином у такому ландшафті не були представлені. Травматичний досвід залишився погано осмисленим. Зміст наративу концентрувався навколо складних, драматичних або навіть трагічних обставин, у яких опинилася людина, та свідчив про гостроту і значущість пережитого, що набули непропорційної ваги в ціннісній ієрархії.

За нашими даними, основними симптомами перебування на території життя, яку ми пропонуємо називати екзистенційним ландшафтом, є непродуктивність, хронічне почуття пригніченості й дискомфорту, неготовність переосмислити власне минуле, нездатність адекватно оцінювати власне теперішнє і тимчасова неможливість конструювати власне майбутнє.

Загалом екзистенційний ландшафт виявився характерним для кожного четвертого випробуваного і склав 25,9%. Ця цифра могла б збільшитися збільшитися, якби ми врахували й ті 10 автонаративів, у яких військові відмовлялися говорити про пережите, посилаючись на власну здатність з усіма проблемами розбиратися самостійно, або демонстрували інші потужні психологічні захисти.

Не менш поширеним виявився ландшафт сімейний (25,9%), у якому йшлося про проблеми в особистому житті, значущі стосунки з близькою людиною, які зазнали випробувань під час перебування випробуваного в зоні бойових дій. Наратори писали про істотну загрозу втратити сім'ю, про розлучення і розставання з дитиною, повну втрату взаєморозуміння після повернення з АТО. Але, на відміну від екзистенційного ландшафту, автори цих текстів більшу увагу концентрували навколо життєвих перспектив, а не переживання травми. Ступінь осмислення травматичного досвіду був в основному середній і високий.

Найбільшу увагу в текстах, що характеризували сімейний ландшафт життєпобудови, було приділено спільному майбутньому з близькими людьми. Ішлося про створення нової сім'ї, стійке бажання проводити якомога більше часу з дружиною, дітьми, батьками, про цінність підтримки рідних людей («зрозумів, що треба по-справжньому любити дітей, а не просто бути біологічними батьками»; «пережите навчило мене, як зберігати те, що в тебе вже є, яким чином шукати компро-

міси», «зробив висновок, що тепер у мене не буде ніяких стосунків з іншими жінками, крім дружини»).

Далі за поширеністю йдуть два ландшафти: ландшафт служіння та ландшафт саморозвитку, самореалізації. І той, і той відрізняються від екзистенційного передусім наявністю різних описуваних контекстів, питомо вага яких є відчутно більшою, ніж вага контексту травматичного.

Показники ландшафту служіння як території життя після травми були найбільш виразними в 17,3% учасників бойових дій. Травматичний досвід було осмислено та асимільовано, і на основі опрацювання власного минулого автори наративів показали адекватну оцінку тих контекстів теперішнього, які вони вважали за найбільш значущі. Ішлося насамперед про особистісні зміни («з'явилося розуміння, що не треба завжди бути в суспільства на побігеньках, треба більше довіряти собі»; «став більш уважним до себе і підлеглих», «почуваюся потрібним на своїй посаді»). Не менше уваги в контексті цього наративу автори приділяли власному майбутньому, життєвим пріоритетам («хочу продовжувати боротися за українську державність», «прагну остаточно знищити противника», «планую ще більше працювати в громадських організаціях, волонтерських об'єднаннях, щоб допомагати іншим»).

Показники ландшафту самореалізації, саморозвитку активно проявилися в такій самій кількості випробуваних, що й у випадку ландшафту служіння. Але життєві контексти, які аналізувалися, були зовсім іншими. Ступінь осмислення травматичного досвіду був досить високим, що дало змогу фіксувати особистісні зміни («тепер я більше пізнаю власні можливості», «навчився цінувати час») та конструювати бажане майбутнє. Водночас бачення майбутнього виявилися дещо далеким від конкретики, ідеалізованим («основною метою став розвиток» «з'явилося бажання жити і здобувати», «вчуся робити із себе людину»).

Найменш частим у цій вибірці виявився ландшафт прагматичний (13,6%). Його фіксували переважно в тих учасників бойових дій, які не вважали за найбільш травматичне для себе перебування на фронті. Їхні травми зосереджувалися на проблемах в особистому житті, на побутових негараздах («запланував і сплатив відпочинок у Єгипті, а тут прийшла телеграма, що треба всім терміново їхати на навчання на полігон»), наслідках ДТП, необхідності адаптуватися на новому місці служби. До представників прагматичного ландшафту потрапили випробувані, які мали достатньо часу і внутрішніх ресурсів для осмислення набутого травматичного досвіду та його асиміляції. Їхні травми вже не сприймалися гостро і не заважали вибудовувати реалістичні

плани на майбутнє. Головною ціннісною домінантою, навколо якої прагматичні люди воліли розгортати своє життя, було кар'єрне зростання, заробляння грошей.

Навіть після розлучення раціональні люди, які вибудовують своє життя прагматично, не впадали у відчай, а занурювалися в роботу. Вони вважали, що мають гідну професію, працьовитість, оптимізм і тому завжди зможуть поліпшити своє матеріальне становище. Вони знають, яким чином «загасити емоції», наприклад, через відвідування спортзалу. А головне, знають, як усебічно аналізувати негативну ситуацію і враховувати зроблені висновки в подальшому житті.

Слід зауважити, що спостереження процесу посттравматичного життєконструювання в людей, які ніколи не були в зоні бойових дій і за різних причин відвідують психотерапевта, свідчить про поширеність інших видів ландшафту, яких у цій вибірці не було зафіксовано. Ідеться про гедоністичний ландшафт, коли ціннісно-смысловими орієнтирами є прагнення задоволення, насолоди, комфорту, і ландшафт споживацький, коли домінантна цінність – здобуття дедалі новіших речей, послуг, вражень.

Висновки

Уведення до тезаврусу психологічних понять категорії «ландшафт особистісних трансформацій» визначається потребою концептуалізації впливу воєнної травматизації на особистість та аналізу наслідків участі в бойових діях для подальшої життєпобудови.

Ландшафт особистісних трансформацій можна визначити як територією життя із специфічною особистісною динамікою, структурно-функціональними характеристиками, смисловим наповненням. За тригери зміни ландшафтів правлять екстремальні ситуації, травматичні події, життєві кризи. Ландшафт конструюється з урахуванням рівня переосмислення травматичного досвіду, ціннісних пріоритетів, стратегічного вектору руху, стратегій конструювання майбутнього.

Тематика посттравматичних наративів учасників бойових дій складається з травм, пов'язаних із (1) воєнними діями (загибель товаришів, поранення); (2) проблемами в сім'ї (розлучення, неможливість бачитися з дітьми); (3) пережитими в мирний час утратами (смерть рідних); (4) іншими складними життєвими ситуаціями (проблеми адаптації, ДТП). Найбільш типовими виявилися воєнні травми (41,9%); на другому місці опинилися травми сімейної зради (24,7%); на третьому – утрати в мирний час (23,5%); на четвертому – інші травми (9,9 %).

Тип ландшафту визначався за такими критеріями: осмисленість минулого, оцінка теперішнього, бачення майбутнього, ціннісна домі-

нанта. Інтегральний показник ландшафту – ціннісно-сміслова конфігурація життя особистості після пережитого.

Виявлено переважні типи ландшафтів: а) екзистенційний (вирізняється неготовністю переосмислювати травматичне минуле, нездатністю адекватно оцінювати теперішнє, неможливістю конструювати майбутнє, домінантою виживання); б) сімейний (вирізняється добрим осмисленням минулого, адекватною оцінкою теперішнього, розгорнутим конструюванням майбутнього, домінантою значущих стосунків); в) служіння (відрізняється від сімейного насамперед за критерієм домінантної цінності – бути корисним державі, боротьбі з агресором, армії); г) самореалізації (вирізняється головною цінністю саморозвитку); д) прагматичний (вирізняється головною цінністю кар'єрного просування).

Серед найбільш поширених ландшафтів – екзистенційний і сімейний (по 25,0%), далі йдуть ландшафти служіння і самореалізації (по 17,3%), за ними – прагматичний (13,6%).

Перспективи подальших досліджень. Передбачається провести порівняльний аналіз ландшафтів особистісного життєконструювання учасників бойових дій, внутрішньо переміщених осіб та людей, що не пережили воєнних травм. Потребує поглибленого дослідження зв'язок типу ландшафту та ефективних форм соціально-психологічного супроводу.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність потенційного конфлікту інтересів стосовно дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Список використаних джерел

1. Belrose, C., Duffaud, A., Dutheil, F., Trichereau, J., & Trousselard, M. (2019). Challenges Associated with the Civilian Reintegration of Soldiers with Chronic PTSD: A New Approach Integrating Psychological Resources and Values in Action Reappropriation. *Frontiers in psychiatry*, 9, 737. doi: 10.3389/fpsy.2018.00737
2. Carless, D. (2014). Narrative Transformation Among Military Personnel on an Adventurous Training and Sport Course. *Qualitative health research*, 24(10), 1440–1450. doi: 10.1177/1049732314548596.
3. Crone, D. M. & Sarkar, M. (2020). Mental Health first aid for the UK Armed Forces. *Health Promotion International*, 35(1), 132–139 doi: <https://doi.org/10.1093/heapro/day112>
4. Hartley, R. J. (2012). Signifying the Place of Unforgettable Memory: Atrocity and Trauma in a Post-Conflict Landscape. *Anthropology Faculty Publications*, 58. Retrieved from <http://digitalcommons.unl.edu/anthropologyfacpub/58>
5. Hunt, N. (2020). *Landscapes of trauma. The psychology of battlefield*. London, New York : «Routledge».

6. Pietrzak, R., Feder, A., Singh, R., Schechter, C., Bromet, E., Katz, C., et al. (2014). Trajectories of PTSD risk and resilience in World Trade Center responders: an 8-year prospective cohort study. *Psychological Medicine*, *44*(1), 205–219. doi: 10.1017/S0033291713000597

7. Shiyko, M. P., Hallinan, S., & Naito, T. (2017). Effects of Mindfulness Training on Posttraumatic Growth: a Systematic Review and Meta-Analysis. *Mindfulness*, *8*, 848–858. doi: doi.org/10.1007/s12671-017-0684-3

8. Waysman, M., Schwarzwald, J., & Solomon, Z. (2005). Hardiness: An examination of its relationship with positive and negative long-term changes following trauma. *Journal of Traumatic Stress*, *14*, 531–548. doi: 10.1023/A:1011112723704

9. Woodward, R. (2014). Looking at Military Landscapes: Definitions and Approaches. *Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development*, *23*, 139–153. doi: 10.1108/S1572-832320140000023010

References

1. Belrose, C., Duffaud, A., Dutheil, F., Trichereau, J., & Trousselard, M. (2019). Challenges Associated with the Civilian Reintegration of Soldiers with Chronic PTSD: A New Approach Integrating Psychological Resources and Values in Action Reappropriation. *Frontiers in psychiatry*, *9*, 737. doi: 10.3389/fpsy.2018.00737

2. Carless, D. (2014). Narrative Transformation Among Military Personnel on an Adventurous Training and Sport Course. *Qualitative health research*, *24*(10), 1440–1450. doi: 10.1177/1049732314548596.

3. Crone, D. M. & Sarkar, M. (2020). Mental Health first aid for the UK Armed Forces. *Health Promotion International*, *35*(1), 132–139 doi: <https://doi.org/10.1093/heapro/day112>

4. Hartley, R. J. (2012). Signifying the Place of Unforgettable Memory: Atrocity and Trauma in a Post-Conflict Landscape. *Anthropology Faculty Publications*, *58*. Retrieved from <http://digitalcommons.unl.edu/anthropologyfacpub/58>

5. Hunt, N. (2020). *Landscapes of trauma. The psychology of battlefield*. London, New York: «Routledge».

6. Pietrzak, R., Feder, A., Singh, R., Schechter, C., Bromet, E., Katz, C., & et al. (2014). Trajectories of PTSD risk and resilience in World Trade Center responders: an 8-year prospective cohort study. *Psychological Medicine*, *44*(1), 205–219. doi: 10.1017/S0033291713000597

7. Shiyko, M. P., Hallinan, S., & Naito, T. (2017). Effects of Mindfulness Training on Posttraumatic Growth: a Systematic Review and Meta-Analysis. *Mindfulness*, *8*, 848–858. doi: doi.org/10.1007/s12671-017-0684-3

8. Waysman, M., Schwarzwald, J., & Solomon, Z. (2005). Hardiness: An examination of its relationship with positive and negative long-term changes following trauma. *Journal of Traumatic Stress*, *14*, 531–548. doi: 10.1023/A:1011112723704

9. Woodward, R. (2014). Looking at Military Landscapes: Definitions and Approaches. *Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development*, *23*, 139–153. doi: 10.1108/S1572-832320140000023010

Abstract

Tytarenko T. M.,

Doctor of Sciences (Psychology), Professor,
Full Member of the National Academy of
Educational Sciences of Ukraine
E-mail: tytarenkoim@gmail.com

PERSONAL LANDSCAPE TRANSFORMATIONS FOLLOWING THE TRAUMATIC WAR EXPERIENCE

The personal landscape transformations are defined as the territory of a person's life, which has special dynamics, structural and functional characteristics, meaningful filling. In addition to specifying the landscape concept, the task was to determine the types of landscapes of combatants after returning from the war. The sample consisted of 91 combatants (higher education cadets and volunteers). We used the written narrative method of the proposed scheme, a conversation, and a focused one-on-one interview. As a result, post-traumatic combatants' narratives consisted of war-related injuries (41.9%); family treason (24.7%); losses suffered in peace time (23.5%); other difficult life situations (9.9%).

The following criteria for determining the type of landscape have been developed: meaningfulness of the past; assessment of the present; a vision of the future; value dominant. There is considered the value-semantic configuration of the individual's life as an integral indicator of the landscape. The following types of landscapes have been identified: a) existential (differs in the unwillingness to rethink the traumatic past; the inability to assess the present adequately; the inability to construct the future; the dominant for survival); b) family (distinguished by a good understanding of the past; adequate assessment of the present; detailed construction of the future; dominant of meaningful relationships); c) service (differs from family one primarily by the criterion of dominant value – to be useful to the state, to the fight against the aggressor, and to the army); d) self-realization (differs in the main value of self-development); e) pragmatic (distinguished by the major value of career advancement).

The most common landscapes are existential and family landscapes (25.0% each); in second place is landscapes of service and self-realization (17.3% each); on the third – pragmatic (13.6%). The hypothesis according to which the direct participation of military personnel in hostilities can act as a trigger for changing the personal landscape is confirmed.

Key words: *landscape of personal transformations, military experience, post-traumatic narrative, value-meaning configuration of life, subject of narratives, landscape criteria, types of landscapes.*

Отримано – 20 лютого 2020
Received – February 20, 2020

Рецензовано – 27 лютого 2020
Revision – February 27, 2020

Прийнято – 1 березня 2020
Accepted – March 1, 2020